

Wojciech Sosnowski

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9299-4505>

e-mail: wojciech.sosnowski@ispan.waw.pl

Roman Tymoshuk

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1391-164X>

e-mail: roman.tymoshuk@gmail.com

Konfrontacja językowa współczesnych kalk frazeologicznych w języku polskim i ukraińskim

Contrastive analysis of modern phraseological calques in Polish and Ukrainian

Abstrakt

Zapożyczanie i kalkowanie jednostek frazeologicznych zajmuje ważne miejsce w procesie wzbogacania współczesnej polskiej i ukraińskiej frazeologii. Zjawisko to wpisuje się w tendencję internacjonalizacji leksyki poszczególnych języków. Zarówno język polski, jak i ukraiński, czyli języki blisko spokrewnione, cechuje w ostatnim okresie wzmożona intensywność procesu kalkowania. W artykule autorzy skupiają się na konfrontacji językowej dokładnych i niedokładnych kalk językowych na obszernym materiale językowym pochodzącym z korpusów narodowych i paralelnych oraz innych źródeł.

Słowa kluczowe: kalka frazeologiczna, język polski, język ukraiński, językoznawstwo konfrontatywne

Abstract

Borrowing and calquing of phraseological units occupies an important place in the process of enriching contemporary Polish and Ukrainian phraseology. This phenomenon is part of the tendency to internationalize the lexis of the given languages. Both Polish and Ukrainian, being closely related languages, have recently been characterized by increased intensity of the calquing process. In the article, the authors focus on confrontation of accurate and inaccurate language calques using a vast language material coming from national and parallel corpora and other sources.

Key words: phraseological calque, Polish language, Ukrainian language, confrontative linguistics

Zapożyczanie i kalkowanie jednostek frazeologicznych zajmuje ważne miejsce w procesie wzbogacania współczesnej polskiej i ukraińskiej frazeologii. Proces kalkowania frazeologizmów datuje się od czasu pierwszych kontaktów międzyjęzycznych i w związku z tym w obu analizowanych językach odnotowuje się ogromną liczbę jednostek zaczerpniętych z najstarszych źródeł takich jak Biblia, różnego rodzaju inne teksty religijne¹ oraz mitologia. Znacząca grupa polskich i ukraińskich kalk frazeologicznych to cytaty z dzieł literackich, filmów, reklam, wypowiedzi znanych osób (tzw. słowa skrzydlate) i szeroko pojętego dyskursu medialnego.

Zwroty frazeologiczne utworzone za pomocą rodzimych elementów językowych według obcego wzoru semantycznego pochodzą z tzw. języków normalizowanych (Mackey 1976), inaczej nazywanych prestiżowymi². Frazeologizmy te pojawiały się w rozwoju języków literackich³, zakorzeniły się i przeważnie cechują się długą żywotnością⁴. Użytkownicy języka często nie zdają sobie sprawy z tego, że dany frazeologizm jest kalką, ponieważ przybrał taką formę językową, która nie jest postrzegana jako obca (np. pl. *ściany mają uszy* – ukr. *стіни мають вуха* ‘to, co się mówi, dochodzi do wiadomości osób niebiorących udziału w rozmowie’; pl. *(mieć) motylki / motyle w brzuchu* – ukr. *відчувати метелики в животі* ‘odczuwać przyjemne napięcie w związku z jakimś wydarzeniem’; pl. *sprzedawać się / rozchodzić się jak świeże bułeczki* – ukr. *продаватися / розлітатися як гарячі пиріжки* ‘coś rozchodzi się bardzo szybko, błyskawicznie, jest poszukiwane i chętnie kupowane’). Konfrontacja językowa dwóch pokrewnych języków słowiańskich pozwala stwierdzić dzięki podobieństwu zwrotów, które jednostki równolegle zostały zapożyczone. Zarówno język polski, jak i ukraiński cechuje w ostat-

¹ Wśród nich mogą znajdować się jednostki o tej samej formie, ale innym znaczeniu, por. pl. *alfa i omega* ‘o kimś, kto wie wszystko i jest uważany przez innych za autorytet’ i ukr. *альфа і омега* ‘o czymś, co jest początkiem i końcem czegoś’.

Kalki frazeologiczne cechują się tym, że mogą mieć znaczenie tożsame ze znaczeniem języka źródła lub znaczenie zmodyfikowane w języku drugim.

² Język prestiżowy musi być skodyfikowany, posiadać normę ponaddialektalną i mieć zastosowanie w najważniejszych sferach aktywności człowieka (w tym w sferze *sacrum*). Ponadto powinien występować w różnych stylach funkcjonalnych i umożliwiać użytkownikom wyrażanie za jego pomocą dowolnych treści (Zieniukowa 2003).

³ Różna jest również normatywna ocena kalk językowych (więcej na ten temat: Rudnicka 2010: 20–24).

⁴ Wyjątek stanowią jednostki wprowadzone doraźnie, skalkowane i już nieużywane w związku z wygaśnięciem pojęcia / zjawiska, np. pl. *srebrny gol* / ukr. *срібний гол* / ang. *silver goal* ‘zasada dogrywek piłkarskich, polegająca na tym, że należy zakończyć dogrywkę – w przypadku, gdy któraś z grających drużyn uzyskała przewagę – po upływie czasu przysługującego drużynom do rozegrania pierwszej połowy’.

nim okresie⁵ wzmożona intensywność procesu kalkowania, co odpowiada podkreślanej przez wielu badaczy tendencji do tzw. internacjonalizacji leksyki (Blagoewa 2005, 2008; Waszakowa 2009⁶, Karpilovskaja 2009) i kosmopolityzacji kalk (Rudnicka 2010).

Do czynników wpływających na proces internacjonalizacji leksyki i kalkowania jednostek języka można zaliczyć:

- a) ciągle pojawiające się nowych realiów i faktów,
- b) wzmożoną współpracę zawodową i społeczną przedstawicieli różnych grup,
- c) chęć nazywania nowych zjawisk w zmetaforyzowany sposób,
- d) zastępowanie starych pojęć nowymi i wreszcie potrzebę obrazowego nazywania nowych realiów w ekspresywny sposób.

Analiza zebranego materiału⁷ wykazała, że w obu językach to właśnie pożyczki frazeologiczne są aktywne w języku i bardzo często używane, co potwierdza tezę o formowaniu się swego rodzaju internacjonalnego zasobu frazeologicznego (Waszakowa 2005, 2009, 2010; Blagoewa 2005; Pashyns'ka 2010; Styshov 2015).

Z analizy wielu prac poświęconych frazeologii języka polskiego, ukraińskiego i innych języków płynie wniosek, że wyznaczenie granicy między frazeologizmem i nie frazeologizmem jest skomplikowane. Dlatego często w konfrontacji językowej bardzo trudno zdecydować, czy daną jednostkę należy uznać za frazeologizm, gdyż nie wiadomo, jakie kryterium zastosować: zgodne z tradycją językoznawczą pierwszego czy drugiego języka. Podejścia w różnych narodowych tradycjach językoznawczych do rozumienia jednostki frazeologicznej są różne, co rokrocznie udowadniają konferencje EUROPHRAS⁸.

⁵ W naszych badaniach skupiamy się na materiale językowym pochodzącym z ostatnich trzech dekad XX w. i przede wszystkim na kalkach najnowszych z XXI w.

⁶ Zjawisku internacjonalizacji poświęcony jest cały tom pt. *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Red. E. Koriakowcowa. Siedlce 2009.

⁷ Materiał pochodzi z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (<http://nkjp.pl>, dostęp: 30.04.2019), Ukraińskiego Narodowego Korpusu Lingwistycznego (http://unlc.icycluster.org.ua/virt_uncl/, dostęp: 30.04.2019) oraz Polsko-ukraińskiego korpusu równoległego Clarin-PL, którego jesteśmy współautorami (<http://hdl.handle.net/11321/535>, dostęp: 30.04.2019). Ponadto poszczególne jednostki zostały wyekscerpowane ze słowników frazeologicznych i jednojęzycznych oraz z internetu. W sumie analizie poddano około 200 jednostek. Przykłady w artykule to jednostki o wysokiej częstotliwości w korpusach i internecie oraz jednostki potwierdzone słownikowo (Wielki słownik języka polskiego, Słownik PWN, SUM-20, Słownky Ukrainy online, Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej).

⁸ W niniejszym badaniu używamy terminu frazeologizm w szerokim znaczeniu: „frazeologizm to semantycznie niepodzielna, stała jednostka języka w postaci związku wyrazowego, czyli: stałe związki wyrazowe, których znaczenia nie są sumą znaczeń komponentów (*gra niewarta świeczki*), utrwalone połączenia wyrazowe, w których występuje desemantyzacja jednego z komponentów (*wilczy głód*), utrwalone porównania (*czuć się jak ryba w wodzie*)” (Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej 2018: 8). Obiektem badań są również

O procesach kalkowania pisało i mówiło wielu naukowców (m.in.: Obara 1989; Blagoeva 2005; Zabawa 2015; Rudnicka 2010; Cherems'ka 2002; Kononenko 2012; Havrylova 2018). W przywołanych tekstach kalki są głównie analizowane na materiale jednego języka, choć często porównuje się w nich język przejmujący (biorcę) z językami użyczającymi (dawcami). Do tej pory brak jednak prac badających polskie i ukraińskie kalki językowe w aspekcie konfrontatywnym.

Badanie takie zaś wydaje się celowe ze względu na możliwość prześledzenia procesów kalkowania, poznania mechanizmów adaptacji obcojęzycznych zwrotów frazeologicznych w językach blisko spokrewnionych.

W procesie badania kalk frazeologicznych zwraca się uwagę na problem dokładnego ustalania źródła innowacji frazeologicznych. Wystarczy przytoczyć przykłady takich jednostek jak *wierzchołek góry lodowej* czy *mapa drogowa*⁹. Istnieje wiele kryteriów pozwalających na oddzielenie zapożyczonych kalk od zwrotów powstałych w języku rodzimym. Marcin Zabawa (Zabawa 2015) wymienia najważniejsze kryteria takie jak: (1) chronologiczno-słownikowe; (2) korpusowe; (3) kryterium semantyczne; (4) kryterium analogii; (5) kryterium pozajęzykowe – kulturowe; (6) kryterium źródła tekstu. Trudności z ustaleniem pochodzenia polskich i ukraińskich frazeologizmów podkreśla również Iryna Kononenko. Badaczka pisze:

Można zaobserwować pojawienie się bliskich pod względem obrazowości zwrotów w różnych językach świata. Takie wyrażenia jak *wisienka na torcie* // *вишенька на торті*, *pachnieć naftaliną* // *пахнути нафталіном*, *parisać lewą nogą* // *написати лівою ногою*, *wisieć na telefonie* // *висіти на телефоні*, *wezwać na*

terminologiczne związki wyrazowe tzw. frazeologizmy specjalistyczne (*ekologia człowieka*, *globalne ocieplenie*). Wyekscerpowane na potrzeby badania jednostki niektórzy badacze zaliczają do grupy kolokacji, które są rodzajem związków frazeologicznych o znacznej łączliwości elementów będących często używanym zestawieniem słów, w którym – w odróżnieniu od idiomu – sens całości wynika ze znaczeń poszczególnych wyrazów (Józwiak-Dądela 2006: 19). Za A. Baranovem i D. Dobrovol'skim kolokacje to słaboidiomatyczne jednostki frazeologiczne o strukturze połączenia wyrazowego, w których semantycznie główny komponent jest używany w swoim dosłownym znaczeniu (Baranov, Dobrovol'ski 2008: 67). Ponieważ tak rozumiane kolokacje są jednak zaliczane do frazeologizmów, to w naszych badaniach dla opisu analizowanych przez nas jednostek nie stosujemy tego terminu.

⁹ Wątpliwość budzi, czy jednostka *wierzchołek góry lodowej* pojawiła się w językach słowiańskich drogą kalkowania, czy jest paralelizmem opartym na metaforycznym nadaniu nowego sensu temu wyrażeniu (Blagoeva 2005). Podobne wątpliwości u badaczy (Waszakowa 2009: 19; Zabawa 2015: 313; Kłosińska 2016) budzi wyrażenie *mapa drogowa*. W naszych badaniach takie wątpliwości wzbudził frazeologizm *biała śmierć* zaliczany przez niektórych do kalk z języka angielskiego (Naumova 2012: 51). Na podstawie analizy tej jednostki stwierdzamy, że nie można ustalić, czy wyrażenie jest kalką. Nawet na gruncie jednego języka trudno ustalić jego znaczenia, np. w języku polskim to cukier, sól, kokaina (źródła słownikowe i ankietowe), ale również śnieg (źródła słownikowe i korpusowe), a nawet w niektórych tekstach mąka (źródła prasowe), w ukraińskim to cukier, ale czasami również sól.

dywanik // *викликати на килим* itp. stały się internacjonalizmami. Podobne frazeologizmy są dowodem na stworzenie pewnego europejskiego, a nawet jeszcze szerszego lingwokulturowego konglomeratu. Procesy przyswojenia jednostek frazeologicznych jednego typu odbywają się w dzisiejszych czasach na tyle szybko, że czasami nie jest możliwe ustalenie pierwotnego źródła ich utworzenia. (Kononenko 2017: 131)

Na potrzeby niniejszego artykułu zostały wyekscerpowane takie jednostki, które bezsprzecznie można zaliczyć do kalk. W celu weryfikacji materiału zastosowaliśmy wymienione wyżej kryteria. Należy również podkreślić, że frazeologizmy, o których mowa w tekście, są zarejestrowane w źródłach leksykograficznych¹⁰ i ze względu na ich terminologiczny charakter również w encyklopedycznych.

1.1. Pierwsza wątpliwość, jaka nasuwa się przy konfrontacji językowej kalk, to sama definicja tego pojęcia¹¹. Odzwierciedlenie tego problemu widać w kolejnych próbach uściślenia terminologii i różnych propozycjach klasyfikacji¹². Na określenie samego pojęcia używane były różne terminy, np.: replika frazeologiczna (Skorupka 1953), paralelizmy frazeologiczne (Szerszunowicz 2004); w językoznawstwie ukraińskim – zapożyczenie ukryte, zapożyczenie tłumaczeniowe (ukr. *приховане запозичення, перекладне запозичення*) (Tkachenko 1971), kalka frazeologiczna (ukr. *фразеологічна калька*) (Zahnitko 2012). W tym miejscu należy zaznaczyć, że konfrontacja kalk językowych dwóch języków chlubiących się bogatą tradycją językoznawczą jest możliwa tylko drogą kompromisu terminologicznego.

Kazimierz Polański w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* proponuje następującą definicję kalki: „wyraz lub wyrażenie utworzone za pomocą rodzimych elementów językowych według wzoru semantycznego języka obcego” (EJO 1999: 284). Podobną interpretację podaje ukraiński frazeolog Viktor Uzhchenko. Zaznacza on, że tworzenie ukraińskich frazeologizmów na podstawie frazemów obcych często jest kojarzone z kalkowaniem, czyli „przeniesieniem nowych wyrażeń za pomocą kopiowania modeli innych języków

¹⁰ Najszerzej polska frazeologia jest potraktowana w *Wielkim słowniku języka polskiego* (można tam odnaleźć prawie wszystkie jednostki, o których mowa w tekście. W przypadku nieobecnej tam jednostki *ukryte bezrobocie* można odnaleźć ją w *Słowniku PWN*. Większość analizowanych jednostek ukraińskich zawiera najnowszy *Słownik języka ukraińskiego* (SUM-20), który wyodrębnił cztery grupy utrwalonych połączeń wyrazowych: związki łączliwe, utrwalone zwroty (np. *вовчий анемум / wilczy apetyt*), ekwiwalenty słowa (np. *в адресу / pod adresem*), terminologiczne związki wyrazowe (np. *азбука Морзе / Alfabet Morse'a*) oraz jednostki frazeologiczne (np. *від а до я (до зем) / od a do z*) (SUM-20: 24).

¹¹ Na swego rodzaju zamieszanie terminologiczne w tej kwestii zwraca uwagę wielu współczesnych badaczy frazeologii (por. m.in. Zabawa 2015).

¹² Obszerna literatura na ten temat znajduje się w następujących publikacjach: Blagoeva (2005), Obara (1989).

i wypełnianiem ich elementami języka ukraińskiego” (Uzhchenko 2005: 123). W publikacji *Ukraïns'ka mova. Encyklopedija* podana jest następująca definicja tego zjawiska językowego we współczesnej ukrainistyce: „słowo, jego osobne znaczenia, wyrażenia, zapożyczone z innych języków poprzez tłumaczenie dosłowne (zazwyczaj częściami)” (EUM 2007: 245). Należy zauważyć, że w językoznawstwie ukraińskim kalkowanie jest niewystarczająco zbadanym zagadnieniem lingwistyki, ponieważ większość współczesnych opracowań językoznawczych skoncentrowana jest na zapożyczeniach.

Część badaczy uważa, że kalki są rodzajem zapożyczeń, inni, że tłumaczeniem dosłownym. Wielu za kalki uznaje tylko bezpośrednie tłumaczenia wzorów i tym samym pomija konstrukcje składniowe i morfologiczne, inni zaś odróżniają zapożyczenia od kalk, a jednostki hybrydowe zaliczają do kategorii zapożyczeń. Wiadomo jednak, że kalkowanie obejmuje różne płaszczyzny języka: leksykalną (zarówno strukturalną, jak i semantyczną), gramatyczną (zarówno morfologiczną, jak i składniową) i wreszcie frazeologiczną.

1.2. W naszych badaniach przyjmujemy, że kalki są rodzajem zapożyczeń. Za Jerzym Obarą (Obara 1989) używamy terminu **kalki frazeologiczne, czyli takie jednostki frazeologiczne, które są tłumaczeniami obcych wzorów (złożeń i/lub połączeń wyrazowych)**.

Ze względu na rodzaj komponentów tworzących kalki frazeologiczne wyróżniamy zgodnie ze sprawdzoną i zastosowaną do opisu kalk w języku bułgarskim typologią Diany Blagoevej (Blagoeva 2005):

I. Kalki dokładne – frazeologizmy o niewymienialnym składzie komponentów, których znaczenie nie jest sumą znaczeń poszczególnych komponentów. Specyfiką tych kalk jest odtworzenie obcego wzoru bez odstępstw w formie wewnętrznej i w znaczeniu, włączając w to kolejność przekładanych elementów¹³: *dirty money* pl. *brudne pieniądze* ukr. *брудні гроші* ‘pieniądze uzyskane nielegalnie’; *hidden unemployment* pl. *ukryte bezrobocie* ukr. *приховане безробіття* ‘bezrobocie, które nie jest wykazywane w oficjalnej ewidencji statystycznej’; *double majority* pl. *podwójna większość* ukr. *подвійна більшість* ‘głosowanie, które polega na uwzględnieniu liczby państw oraz liczby ludności’; *round table* pl. *okrągły stół* ukr. *круглий стіл* ‘spotkanie,

¹³ D. Blagoeva zaznacza, że w przypadku niedokładnych kalk dochodzi również do inwersji jednego lub kilku elementów składowych jednostki frazeologicznej. W przypadku języka polskiego pozycja przydawki zależy od kontekstu por. *raj podatkowy* jest jednostką, która może wystąpić w odwrotnej kolejności, przykład z NKJP: *Można też zagrać w monopol: np. „Wyprowadź pieniądze ubezpieczonych do podatkowego raj”*. Dlatego tylko pozycja wyjściowa, czyli mianownikowa decyduje o przynależności do kalki dokładnej (np. *brudne pieniądze*) lub niedokładnej (*raj podatkowy*).

na którym wszyscy są równi i starają się w zgodzie rozwiązywać spory'; *acid rain* pl. *kwaśny deszcz* ukr. *кислотний дощ* 'opady atmosferyczne o kwaśnym odczynie'; *new economy* pl. *nowa gospodarka* 'gospodarka oparta na coraz większym udziale wiedzy i informacji'; *friendly fire* ukr. *дружній вогонь* 'przypadkowy ostrzał własnych lub sojusznicznych sił i środków'; *open society* ukr. *відкрите суспільство* 'społeczeństwo, w którym polityka rządu podlega ocenie społecznej i zmienia się pod jej wpływem'; *voice mail* ukr. *голосова пошта* 'system, którego działanie polega na tym, że jeśli osoba, do której się telefonuje, nie odbierze telefonu, można nagrać wiadomość, którą ta osoba będzie mogła odtworzyć w późniejszym czasie'; *family doctor* ukr. *сімейний лікар* 'lekarz zapewniający pełną opiekę medyczną wszystkim członkom rodzin zamieszkujących dany teren'; *home cinema* ukr. *домашній кінотеатр* 'zespół urządzeń służących do oglądania filmów w domu w warunkach zbliżonych jakością obrazu i dźwięku do kinowych'; *primary market* ukr. *первинний ринок* 'rynek, na którym dokonuje się sprzedaży emitowanych papierów wartościowych ich pierwszym posiadaczom'; *secondary market* ukr. *вторинний ринок* 'rynek, na którym obraca się papierami wartościowymi sprzedanymi przez ich pierwszych posiadaczy'; *tax paradise* ukr. *податковий рай* 'o państwach, w których przepisy podatkowe są wyjątkowo łagodne dla obcokrajowców i kapitału zagranicznego'.

Ze względu na stabilną pozycję przydawki przed określanym słowem w języku ukraińskim jednostek zaliczanych do kalk dokładnych jest znacznie więcej (por. ilość kalk niedokładnych w języku polskim punkt II).

II. Kalki niedokładne – niedokładne tłumaczenia obcych wzorów z odstępstwami, które dotyczą leksyki, gramatyki (np. zmiany o charakterze składniowym), semantyki: *brainstorm* pl. *burza mózgów* ukr. *мозковий шторм* 'wtedy, gdy chce się rozwiązać jakiś problem z pomocą wielu osób, przywołując wszystkie możliwe skojarzenia'; *marche unique* (fr.) pl. *jednolity rynek* ukr. *єдиний ринок* 'wspólny rynek Unii Europejskiej, którego celem jest zapewnienie na terenie UE i uczestniczących w nim państw trzech tzw. czterech swobód'; *brainwashing* pl. *pranie mózgu* ukr. *промивання мізків* 'działanie polegające na manipulowaniu informacjami, propagandzie, wywieraniu presji psychicznej, mające na celu zmianę czyichś zachowań, systemu wartości czy przekonań'; *headhunter* pl. *łowca głów* ukr. *мисливець за головами* 'osoba zajmująca się wyszukiwaniem specjalistów w jakiejś dziedzinie i pośrednicząca w ich zatrudnianiu w danej firmie'; *green paper* pl. *zielona księga* ukr. *зелена книга* 'dokument prezentujący stan obecny jakiegoś zagadnienia, służący procedurze konsultacyjnej pomiędzy instytucjami UE a także z państwami członkowskimi i obywatelami UE'; *primary market* pl.

rynek pierwotny ‘rynek, na którym dokonuje się sprzedaży emitowanych papierów wartościowych ich pierwszym posiadaczom’; *secondary market* pl. *rynek wtórny* ‘rynek, na którym obraca się papierami wartościowymi sprzedanymi przez ich pierwszych posiadaczy’; *tax paradise* pl. *raj podatkowy* ‘o państwach, w których przepisy podatkowe są wyjątkowo łagodne dla obcokrajowców i kapitału zagranicznego’; *friendly fire* pl. *bratobójczy ogień* ‘przypadkowy ostrzał własnych lub sojusznicznych sił i środków’; *open society* pl. *społeczeństwo otwarte* ‘społeczeństwo, w którym polityka rządu podlega ocenie społecznej i zmienia się pod jej wpływem’; *voice mail* pl. *poczta głosowa* ‘system, którego działanie polega na tym, że jeśli osoba, do której się telefonuje, nie odbierze telefonu, można nagrać wiadomość, którą ta osoba będzie mogła odtworzyć w późniejszym czasie’; *family doctor* pl. *lekarz rodzinny* ‘lekarz zapewniający pełną opiekę medyczną wszystkim członkom rodzin zamieszkujących dany teren’; *home cinema* pl. *kino domowe* ‘zespół urządzeń służących do oglądania filmów w domu w warunkach zbliżonych jakością obrazu i dźwięku do kinowych’.

III. Dokładne półkalki frazeologiczne (frazelogizmy częściowo tłumaczone (na podstawie obcych wzorów). Kalki te zawierają przynajmniej jeden obco brzmiący element, np. leksem kredyt w wyrażeniu: *credit of trust* pl. *kredyt zaufania*; ukr. *кредит довіри* ‘wiara w czyjaś uczciwość i kompetencje i poparcie dla czyjegoś sposobu postępowania’; *global warming* pl. *globalne ocieplenie* ukr. *глобальне потепління* ‘podwyższenie średniej temperatury atmosfery przy powierzchni ziemi i oceanów’; *skeleton in the cupboard* pl. *szkielet w szafie*¹⁴ ukr. *скелет у шафі* ‘wstydliva tajemnica, którą ktoś skrzętnie ukrywa, bojąc się utraty dobrej opinii’; *sametová revoluce* (czes.) pl. *aksamitna rewolucja* ukr. *оксамитова революція* ‘określenie wydarzeń w Czechosłowacji, które doprowadziły do obalenia systemu tzw. demokracji ludowej’; *hard disk* pl. *twardy dysk* ukr. *жорсткий диск* ‘urządzenie do zapisywania danych, składające się m.in. z szybko wirujących krążków, zamkniętych na stałe w obudowie, będące częścią komputera lub podłączane do niego’; *soap opera* pl. *mydlana opera* ukr. *мильна опера* ‘słuchowisko radiowe albo serial telewizyjny przedstawiające życie bohaterów będących w bliskich relacjach ze sobą, którego akcja toczy się przez wiele odcinków’; *safe sex* pl. *bezpieczny seks* ukr. *безпечний секс* ‘współzycie płciowe partnerów starających się uchronić przed chorobami przenoszonymi drogą płciową lub przed niechcianą ciążą’; *new economy* ukr. *нова економіка* ‘gospodarka oparta na coraz większym udziale wiedzy i informacji’; *structural unemployment*

¹⁴ Istnieje i jest używany jeszcze wariant tego frazeologizmu w postaci kalki dokładnej: *trup w szafie*.

ukr. *структурне безробіття* ‘bezrobocie, które powstaje na tle strukturalnych rozbieżności między podażą pracy i popytem na pracę’; *financial sharks* ukr. *фінансові акули* ‘osoba, firma mająca bardzo silną pozycję, duże wpływy’; *ethnic cleansing* ukr. *етнічна чистка* ‘zbrodnia, która obejmuje deportację i przymusowe, masowe usuwanie lub wypędzanie osób z ich domów, jawne naruszanie praw tych osób w celu przemieszczenia lub zniszczenia grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych’; *information society* ukr. *інформаційне суспільство* ‘społeczeństwo, w którym towarem staje się informacja traktowana jako szczególne dobro niematerialne’; *electronic mail* ukr. *електронна пошта* ‘system przesyłania informacji w sieci komputerowej’; *electronic signature* ukr. *електронний підпис* ‘zbiór technik zapewniających uwierzytelnione pochodzenie oraz integralność danych’; *sound card* ukr. *звукова карта* ‘komputerowa karta rozszerzeń umożliwiająca rejestrację, przetwarzanie i odtwarzanie dźwięku’; *dialog window* ukr. *діалогове вікно* ‘okno służące do uzyskania od użytkownika danych potrzebnych programowi’; *computer crime* ukr. *комп'ютерний злочин* ‘pospolita nazwa przestępstw, których narzędziem jest komputer lub inne urządzenie elektroniczne’; *start page* ukr. *стартова сторінка* ‘pierwsza strona wczytywana do przeglądarki internetowej w momencie jej włączenia’; *family medicine* ukr. *сімейна медицина* ‘dział medycyny zajmujący się kwestiami zagwarantowania wszystkim członkom rodziny, będącej pod opieką lekarza rodzinnego, kompleksowej opieki medycznej’; *informational noise* ukr. *інформаційний шум* ‘nadmiar informacji utrudniający wyodrębnienie informacji prawdziwych i istotnych’.

IV. Niedokładne półkalki: *belt-tightening policy* pl. *polityka zaciskania pasa* ukr. *політика затягування пасків* ‘polityka zmniejszania deficytu budżetowego poprzez gwałtowne cięcia wydatków państwa’; *sick building syndrome* pl. *syndrom chorych budynków* ukr. *синдром хворих будівель* ‘kombinacja dolegliwości występujących w określonym miejscu’; *human ecology* pl. *ekologia człowieka* ukr. *екологія людини* ‘dziedzina nauki, zajmująca się człowiekiem i jego otoczeniem’; *memory card* pl. *karta pamięci* ukr. *карта пам'яті* ‘półprzewodnikowy nośnik danych’; *structural unemployment* pl. *bezrobocie strukturalne* ‘bezrobocie, które powstaje na tle strukturalnych rozbieżności między podażą pracy i popytem na pracę’; *financial sharks* pl. *rekiny finansowe* ‘osoba, firma mająca bardzo silną pozycję, duże wpływy’; *ethnic cleansing* pl. *czystka etniczna* ‘zbrodnia, która obejmuje deportację i przymusowe, masowe usuwanie lub wypędzanie osób z ich domów, jawne naruszanie praw tych osób w celu przemieszczenia lub zniszczenia grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych’; *information society* pl.

społeczeństwo informacyjne ‘społeczeństwo, w którym towarem staje się informacja traktowana jako szczególne dobro niematerialne’; *electronic mail* pl. *poczta elektroniczna* ‘system przesyłania informacji w sieci komputerowej’; *electronic signature* pl. *podpis elektroniczny* ‘zbiór technik zapewniających uwierzytelnione pochodzenie oraz integralność danych’; *sound card* pl. *karta dźwiękowa* ‘komputerowa karta rozszerzeń umożliwiająca rejestrację, przetwarzanie i odtwarzanie dźwięku’; *dialog window* pl. *okno dialogowe* ‘okno służące do uzyskania od użytkownika danych potrzebnych programowi’; *computer crime* pl. *przestępstwo komputerowe* ‘pospolita nazwa przestępstw, których narzędziem jest komputer lub inne urządzenie elektroniczne’; *start page* pl. *strona startowa* ‘pierwsza strona wczytywana do przeglądarki internetowej w momencie jej włączenia’; *family medicine* pl. *medycyna rodzinna* ‘dział medycyny zajmujący się kwestiami zagwarantowania wszystkim członkom rodziny, będącej pod opieką lekarza rodzinnego, kompleksowej opieki medycznej’; *informational noise* pl. *szum informacyjny* ‘nadmiar informacji utrudniający wyodrębnienie informacji prawdziwych i istotnych’.

Jak widać z przytoczonego materiału, o zaklasyfikowaniu jednostki do danej grupy decyduje m.in. inwersja słów w wyrażeniu oraz zachowywanie obco brzmiącego leksemu (będącego zapożyczeniem leksykalnym) w składzie całego wyrażenia. Ze względu na stabilną pozycję przydawki przed określonym słowem w języku ukraińskim jest o wiele więcej kalk dokładnych. W języku polskim wyrażenia te dzielą się na dwie grupy. Część można zakwalifikować do kalk dokładnych (*okrągły stół, ukryte bezrobocie*), a część do niedokładnych (*raj podatkowy, poczta głosowa*).

Częstokroć pozornie podobne wyrażenia np. *lekarz rodzinny* i *medycyna rodzinna* trafiają do innych grup, gdyż część jednostek jest oddawana w zupełności za pomocą środków leksykalnych drugiego języka (tu np. *lekarz, rodzina*), a część tłumaczona jest w części i zawiera zapożyczone słowo (*rodzina*, ale *medycyna* już jest pożyczką).

Konfrontacja językowa polskich i ukraińskich neologizmów frazeologicznych wykazała, że języki spokrewnione wykształcają coraz to nowe, różniące się od siebie środki wyrazu, ale też posiadają wiele nowych frazeologizmów podobnych formalnie. Świadczy to o dynamicznych procesach w systemie frazeologicznym tych języków, które aktywnie reagują na zmiany kulturowe i społeczne, rekodyfikując stare znaczenia i tworząc nowe.

Zastosowana w badaniu metodologia konfrontacji językowej dwóch języków słowiańskich z różnych grup: wschodniej (ukraiński) i zachodniej (polski) pomogła zauważyć więcej zjawisk, ale również pozwala stwierdzić, że w różnych zakątkach słowiańszczyzny obserwuje się podobne tendencje rozwojowe frazeologii.

2.1. W ostatnich latach zjawisko kalkowania najczęściej dotyczy zapożyczenia jednostek frazeologicznych z języków zachodnioeuropejskich, głównie z angielskiego oraz jego odmian: amerykańskiej i brukselskiej¹⁵. Anglicyzacja, amerykańizacja, brukselizacja i wreszcie internacjonalizacja są ze sobą ściśle powiązane, ale nie są pojęciami tożsamymi. O anglicyzacji możemy mówić, gdy dana jednostka frazeologiczna trafia do innych języków bez względu na to, czy jest to odmiana brytyjska czy amerykańska; za amerykańizmami idą całe zachowania językowe, np. w sposobie konstruowania neologizmów frazeologicznych; brukselizacja z kolei wiąże się z przejmowaniem obcych wzorów językowych przez odmianę języka angielskiego i dotyczy głównie terminologii unijnej, zatem sfer takich jak ekonomia, finanse i polityka. O internacjonalizacji natomiast można mówić wtedy, gdy anglicyzmy zapożyczone są z każdej odmiany tego języka lub dowolnego języka pośrednika. Ten poziom możemy określić mianem globalizacji językowej. Wymienione odmiany języka angielskiego posiadają tzw. moc¹⁶ lub prestiż i wynikającą z niego zdolność do rozprzestrzeniania się i wypierania innych języków (Mackey 1976). Moc języka można zatem zdefiniować jako kulturowy, gospodarczy i polityczny prestiż określonej wspólnoty, sprawiający, że znajomość jej języka daje przewagę (kulturalną, ekonomiczną, polityczną, edukacyjną) nad tymi, którzy tego języka nie znają; jest to także główny czynnik decydujący o popularności danego języka poza granicami kraju. Uzyskanie maksymalnej mocy języka jest zazwyczaj celem polityki językowej danego państwa lub wspólnoty.

2.2. W przypadku języka ukraińskiego silniej niż w języku polskim obserwowane były wpływy rosyjskie (Styshov 2015: 35; Cherems'ka 2002: 45). Oznacza to, że język ten na Ukrainie posiada swoją moc poprzez np. popularność portali społecznościowych, publikacje książkowe, programy telewizyjne i seanse kinowe, sztuki teatralne i gry komputerowe, co skutkuje obecnością w ukraińskim m.in. następujących kalk: *дax ноїxас / іде / ноїде* 'wtedy, gdy ktoś traci równowagę psychiczną, jest wyniosły' (ros. *крыша поехала / едет / поедет*), ukr. *виносити мозок* 'wtedy, gdy ktoś uporczywie kogoś o coś

¹⁵ „Język brukselski” – jest odmianą języka angielskiego stosowaną w strukturach UE, tworzoną przez urzędników i polityków, których językami ojczystymi w większości są inne języki niż angielszczyzna, a zatem powstająca na bazie struktur występujących w językach: głównie – francuskim, rzadziej – niemieckim, włoskim, hiszpańskim, polskim itd. (Kłosińska 2016).

¹⁶ Większa czy mniejsza moc języka nie zależy od jego struktury gramatycznej, słownictwa, frazeologii czy stopnia komplikacji struktury fonetycznej. Ma za to związek ze zjawiskami zewnątrzjęzykowymi (pozajęzykowymi), a w szczególności z faktem, że jakiś język jest narzędziem komunikacji pozwalającym przekazywać (komunikować) ważne informacje tym, którzy są ważni dla użytkowników języka. Waga i znaczenie odbioru tych informacji zależą od oceny mówiących (Miodunka 1990: 40).

prosi, domaga się czegoś’ (ros. *выносить мозг*), *переводити стрілки* ‘wtedy, gdy ktoś usiłuje obarczać kogoś odpowiedzialnością za coś’ (ros. *переводить стрелки*), *нерівно дихати* ‘wtedy, gdy ktoś czuje do kogoś sympatię i pociąg na tle erotycznym’ (ros. *неровно дышат*)¹⁷. Należy jednak zaznaczyć, że następuje wyraźny spadek zapożyczania i aktywnego użycia rusycyzmów frazeologicznych w języku ukraińskim, por. *по цимбалах* zamiast ros. *по барабану*¹⁸. Rzecz jasna kalki językowe z rosyjskiego były znane również polszczyźnie, np. *pójść w odstawkę* ‘zostać zdymisjonowanym, pominiętym, odsuniętym od jakiejś działalności (funkcji)’, *wlec się w ogonie* ‘zostawać w tyle, nie nadążać za kimś lub za czymś’, *w trymiga* ‘natychmiast, błyskawicznie’ i in. Cechuje je jednak niska aktywność w języku współczesnym, a niektóre jednostki można zaliczyć nawet do archaizmów.

W ostatnim dziesięcioleciu XX i na początku XXI w. na Ukrainie następuje dynamiczna demokratyzacja, której towarzyszą zmiany paradygmatu wartości i jako skutek – świadomości językowej. Język ukraiński, podobnie jak inne współczesne języki, podlega uniwersalnym tendencjom do demokratyzacji i internacjonalizacji. W porównaniu z poprzednimi etapami rozwoju języka ukraińskiego innowacje frazeologiczne pochodzenia angielskiego zaczynają dominować wśród innych zapożyczeń (por. Sosnowski, Blagoeva, Tymoshuk 2018). Kalki (głównie z języka angielskiego) w sferze polityki, gospodarki, nauki, kinematografii oraz innych dziedzin życia stały się powszechnie używane w wyniku rozszerzenia kontaktów Ukrainy z innymi państwami, które zaowocowały pojawieniem się licznych nowych jednostek leksykalnych, wśród których możemy wymienić: *інформаційний злочин* (od ang. *information crime*) ‘działanie mające na celu kradzież lub zniszczenie informacji w systemach informacyjnych i sieciach’, *космічний туризм* (od ang. *space tourism*) ‘podróżowanie w kosmos w celach rekreacyjnych’, *кроляча нора* (od ang. *rabbit hole*)¹⁹, *ігри престолів* (od ang. *Game of Thrones*)²⁰. W skali procentowej wyekscerpowany współczesny materiał językowy pokazał, że 98% kalk pochodzi z różnych odmian języka angielskiego, pozostałe 2% to sporadyczne kalki z innych języków.

¹⁷ Przykłady pochodzą z *Leksykonu aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej* (2018).

¹⁸ Zob. LAFPU 2018: 235.

¹⁹ Po raz pierwszy wyrażenie pojawiło się w powieści Lewisa Carrolla „Alicja w Krainie Czarów” (ang. „Alice’s Adventures in Wonderland”). Obecnie frazeologizm *кроляча нора* najczęściej używa się w znaczeniu ‘długa i trudna droga, która prowadzi do prawdy’. Wyrażenie stało się popularne po ukazaniu się trylogii filmowej „The Matrix”, wyreżyserowanej przez siostry Wachowskie.

²⁰ Wyrażenie pochodzi od nazwy amerykańskiego serialu fantasy „Game of Thrones”, będącego adaptacją sagi „Pieśń lodu i ognia” autorstwa George’a R.R. Martina i oznacza intrygi polityczne oraz walkę o władzę.

2.3. Procesy kalkowania w języku polskim i ukraińskim mogą odbywać się rozmaitymi drogami. Zapożyczeniami właściwymi we frazeologii będą takie jednostki, które występują w takiej samej formie jak w tekście źródłowym. Taki rodzaj zapożyczeń charakterystyczny jest dla języka polskiego, opartego na alfabecie łacińskim i znającego zapis zapożyczeń np. leksykalnych dokładnie w formie graficznej oryginału. Mowa tu o takich aktywnych jednostkach frazeologicznych jak np. *hot spot* pl. *hot spot* ukr. *гаряча точка* ‘otwarty punkt dostępu umożliwiający połączenie z internetem’; pl. *chapeau bas* ‘zawołanie będące wyrazem uznania dla jakiejś osoby lub jej osiągnięć’; *home page* pl. *home page* ukr. *домашня сторінка* ‘główna strona www jakiejś organizacji lub osoby’; *second-hand* pl. *second hand* ukr. *секонд-хенд* ‘o czymś używanym i pochodzącym z drugiej ręki’; por. również ukr. *ху із ху* obok *ху є ху*, *хот ньюз* obok *гарячі новини*, *хоум відео* obok *домашнє відео*, *Black Friday*²¹ i *чорна п'ятниця*; *head hunter* obok *łowca głów*; *it made my day* obok *to zrobiło mój dzień*.

2.4. Jak widać z przytoczonych jednostek w przypadku ukraińskiego, opartego na alfabecie cyrylicy, zapożyczanie frazeologizmów napotyka przeszkodę w postaci konieczności graficznej, fonetycznej i morfologicznej adaptacji składu leksykalnego pożyczki językowej. W ukraińskiej derywacyjnej nominacji Jevhenija Karpilovs'ka wyróżnia kilka sposobów wykorzystania zasobów obcojęzycznych:

- 1) jawny – a) podstawy słotwórcze lub formanty w składzie nowych zapożyczeń; b) przyswojone zapożyczenia z nowym znaczeniem; 2) ukryty – nowe znaczenie przyswojonych wyrazów innojęzycznych pod wpływem nowych zapożyczeń (semantyczna kalka-neosemantyzm); 3) wykorzystanie środków graficznych języka źródłowego do przetwarzania derywatów o strukturze hybrydowej. (Karpilovskaja 2009: 21–22)

Badaczka dodaje:

Przykładem użycia tego rodzaju zasobów obcojęzycznych może być apostrof po podstawie słotwórczej przed formantem: *S(s)ms'ka* (inne warianty tego derywatu w języku ukraińskim: *смс-ка*, *есемека*) i por. ten znak w języku angielskim przed końcówką formy przypadka dzierżawczego *-s*: *mother's book* „книга матері”. (Karpilovskaja 2009: 22)

²¹ Kryterium korpusowe pokazało, że w języku polskim jednostka *czarny piątek* (nie *Black Friday*) używana jest w znaczeniu ‘o takim piątku, w którym doszło do jakiegoś tragicznego wydarzenia’. Kryterium chronologiczno-słownikowe potwierdza, że od 2015 r. w Polsce w związku z pojawieniem się samego zjawiska (kryterium analogii) używa się tej jednostki w znaczeniu ‘o takim piątku, podczas którego organizowane są jednodniowe promocje i zniżki’.

Na podstawie zebranego materiału można stwierdzić, że w polskiej i ukraińskiej derywacji frazeologicznej obce elementy językowe najczęściej tworzą zapożyczone podstawy słowotwórcze zarówno nowe, jak i zaadaptowane, przyswojone.

Podsumowanie

Na podstawie materiału z dwóch języków można stwierdzić, że język polski i ukraiński wpisują się w światową tendencję do internacjonalizacji leksyki. Stwierdzenie, czy dany zwrot jest, czy nie jest kalką wymaga zastosowania różnych kryteriów i w przypadku przebadanego materiału – konfrontacji języków blisko spokrewnionych.

Bez względu na podobieństwo typologiczne języków oraz źródła kalk język polski i ukraiński mają swoje indywidualne mechanizmy kalkowania. Dominująca większość polskich i ukraińskich dokładnych i niedokładnych kalk oraz półkalk można było zaliczyć do tych samych grup. Dla odmiany w języku ukraińskim kalką niedokładną zwrotu *brain drain* w zn. ‘skłaniania specjalistów wysokiej klasy do podejmowania pracy w krajach uprzemysłowionych przez zapewnienie im lepszych warunków ekonomicznych i nowoczesnej organizacji pracy’ jest ukr. *відтік мизків*, a w języku polskim zwrot ten jest realizowany jako półkalka niedokładna pl. *drenaż mózgow.* Podobnie jest ze zwrotem *nuclear winter* w zn. ‘zmiany klimatu wywołane przez prowadzoną na dużą skalę wojnę atomową’, który realizowany jest jako półkalka w języku polskim pl. *nuklearna zima*, a w ukraińskim jako kalka dokładna ukr. *ядерна зима*.

Aktywne kalkowanie i używanie zapożyczonych jednostek frazeologicznych w języku polskim i ukraińskim można wyjaśnić ogólną tendencją do globalizacji, ciągłym rozszerzaniem się granic współpracy międzynarodowej, aktywnym budowaniem dialogu międzynarodowego.

Wydaje się, że w najbliższej przyszłości zarówno na polszczyznę, jak i ukraińszczyznę największy wpływ będą miały najprawdopodobniej następujące czynniki zewnętrzne:

- a) integracja europejska, która będzie wymuszać ścisłą współpracę władz, instytucji i pojedynczych osób, a także intensywne tłumaczenie oficjalnych dokumentów oraz zastosowywanie modeli edukacyjnych i wzrost poziomu wielojęzyczności obywateli UE,
- b) rozwój techniki, komputeryzacji i internetu przez to, że wpłynie on na dynamikę przyrostu nowego słownictwa (np. serii wyrazów z *cyber* czy *e-*) (por. Waszakowa 2011: 16).

Wszystko to świadczy o niebywałym wpływie przemian rzeczywistości na zmiany językowe oraz na dynamikę internacjonalizacji polskiej i ukraińskiej leksyki.

Słowniki, korpusy, encyklopedie

- EJO – *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 1999.
- EUM – *Ukrains'ka mova. Encyklopedija*. Red. V. M. Rusaniv's'kyj, O. O. Taranenko. Kyiv 2007.
- LAFPU – R. Tymoshuk, W. Sosnowski, M. Jaskot, Y. Ganoshenko: *Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej*. Warszawa 2018.
- NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <<http://nkjp.pl/>>, dostęp: 30.04.2019.
- Polsko-ukraiński korpus równoległy CLARIN-PL*, <<http://hdl.handle.net/11321/535>>, dostęp: 30.04.2019.
- Shyrokov V. A., Shevchenko I. V., Rabulec' O. H. et al. (2009): *Slovnyky Ukraïny – intehrovana leksykohrafichna systema: Paradyhma. Transkrypcija. Frazeolohija. Synonimija. Antonimija*, <<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>> dostęp: 30.04.2019.
- Slovnkyk ukraïns'koi movy: U 20 t.* T. 1–9, <<http://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0>>, dostęp: 30.04.2019.
- Słownik języka polskiego PWN*, <<https://sjp.pwn.pl/>>, dostęp: 30.04.2019.
- Ukrains'kyj nacional'nyj linhvistychnyj korpus*, <http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/>, dostęp: 30.04.2019.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Źmigrodzki. <<http://www.wsjp.pl>>, dostęp: 30.04.2019.

Literatura

- Baranov A., Dobrovol'ski D. (2008): *Aspekty teorii frazeologii*. Moskwa.
- Blagoeva D. (2005): *Aspekti na kalkiraneto v nay-novija period ot razvitieto na balgarskija ezik*. Sofija.
- Blagoeva D. (2008): *Novi frazeologichni kalki v balgarskija ezik (v sapostavka s drugi slavianski ezici)*. [W:] *Izsledvanija po frazeologija, leksikologija i leksikografija*. Red. S. Kaldieva-Zaharieva, L. Krumova-Cvetkova. Sofija, s. 149–153.
- Cherems'ka O. (2002): *Interferencijne kal'kuvannia v umovakh ukraïns'ko-rosijs'koho bilinhvizmu (na materialy presy Kharkivshchyny 50-80-tyh rokiv XX st.)*. [W:] *Linhvistychni doslidzhennia*. Red. L. A. Lysychenko. T. 9. Kharkiv, s. 47–50.
- Havrylova O. (2018): *Procesy kal'kuvannia v suchasnij ukraïns'kij movi (na prykladakh kompiuternoji leksyky)*. „Science and Education a New Dimension. Philology” VI(45), s. 25–29, <<https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-ph2018-152vi45-05.pdf>>, dostęp: 30.04.2019.
- Józwiak-Dądela A. (2006): *Historia i wybrane aspekty badań nad frazeologią*. „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”. T. 5, s. 17–26.
- Karpilovskaja J. (2009): *Internacjonalizacija javnaja i skrytaja v sovremennom leksikone*. [W:] *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Red. E. Koriakowcewa. Siedlce, s. 43–53. Online: <<http://ireteslaw.ispan.waw.pl/bitstream/handle/123456789/153/Przejawy%20internacjonalizacji.pdf?sequence=2&isAllowed=y>>, dostęp: 30.04.2019.
- Kłosińska K. (2016): *Skąd się biorą frazeologizmy? Źródła frazeologizmów i mechanizmy frazeotwórcze*. [W:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*. Red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek. Poznań, s. 19–55.

- Kononenko I. (2012): *Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*. Warszawa.
- Kononenko I. (2017): *Obraz świata w polskiej i ukraińskiej frazeologii*. „Przegląd Środkowo-Wschodni” nr 2, s. 119–134. Online: <http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Przeglad_Srodkowo_Wschodni/Przeglad_Srodkowo_Wschodni-r2017-t2/Przeglad_Srodkowo_Wschodni-r2017-t2-s119-134/Przeglad_Srodkowo_Wschodni-r2017-t2-s119-134.pdf>, dostęp: 30.04.2019.
- Mackey W. F. (1976): *Bilinguisme et contact des langues*. Paris.
- Miodunka W. (1990): *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych*. [W:] *Język polski w świecie*. Red. W. Miodunka. Warszawa–Kraków, s. 39–49.
- Naumova I. O. (2012): *Frazeologicheskie kal'ki angijskogo proiskhozhdenija v sovremennom russkom jazyke (na materiale publicistiki)*. Khar'kov.
- Obara J. (1989): *Teoretyczne problemy kalkowania*. Wrocław.
- Pashyns'ka L. (2010): *Pokhodzhennia frazeolohichnykh neolohizmiv (na materiali suchasnykh ukrains'kykh ZMI)*. „Naukovyj visnyk kafedry Lunesko KNLU”. T. 20, s. 56–62.
- Rudnicka E. (2010): *Kosmopolityzujące kalki – normatywne aspekty funkcjonowania kalk składniowych w polszczyźnie*. „Poradnik Językowy” z. 6, s. 15–36.
- Skorupka S. (1953): *Z zagadnień frazeologii*. Cz. V: *Repliki wyrazowe i frazeologiczne*. „Poradnik Językowy” z. 10, s. 6–18.
- Sosnowski W., Blagoeva D., Tymoshuk R. (2018): *New Bulgarian, Polish, and Ukrainian phraseology and language corpora*. „Cognitive Studies / Études cognitives” nr 18, s. 1–13.
- Styshov O. (2015): *Osnovni dzherela popovnennia frazeolohichnoho skladu ukrains'koji movy kincia XX – pochatku XXI stolit'*. „Movoznavstvo” nr 1, s. 33–46. Online: <https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=609>, dostęp: 30.04.2019.
- Szerszunowicz J. (2004): *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*. „Białostockie Archiwum Językowe” nr 4, s. 208–220.
- Tkachenko O. (1971): *Pytannia mizhmovnykh kontaktiv*. „Movoznavstvo” nr 4, s. 3–15.
- Waszakowa K. (2005): *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa.
- Waszakowa K. (2009): *Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość*. [W:] *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Red. E. Koriakowcewa. Siedlce, s. 11–28. Online: <<http://ireteslaw.ispan.waw.pl/bitstream/handle/123456789/153/Przejawy%20internacjonalizacji.pdf?sequence=2&isAllowed=y>>, dostęp: 30.04.2019.
- Waszakowa K. (2010): *Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI w*. [W:] *Człowiek – Słowo – Świat*. Red. J. Chojak, T. Korpysz, K. Waszakowa. Warszawa, s. 351–363.
- Waszakowa K. (2011): *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: dynamika procesów sprzyjających internacjonalizacji*. „Issledovanija po slavianskim jazykam” nr 16(1), s. 125–142.
- Uzhchenko V., Uzhchenko D. (2005): *Frazeolohija suchasnoji ukrains'koji movy: posibnyk*. Luhans'k.
- Zabawa M. (2015): *O trudnościach w badaniu zapożyczeń semantycznych i kalk frazeologicznych*. „Język Polski” z. 4, s. 306–315.
- Zahnitko A. (2012): *Slovnky suchasnoji linhvistyky: poniattia i terminy*. Donec'k.
- Zieniukowa J. (2003): *Pojęcie aksjologiczne 'prestiz' a społeczna sytuacja języków mniej używanych – casus Łużycczyzny i Kaszubszczyzny*. [W:] *Języki mniejszości i języki regionalne*. Red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa. Warszawa, s. 79–100.